16. Macdonald, Dwight. Masscult and Midcult // The New York Intellectuals Reader / Ed. by Neil Jumonville. – New York : Routledge, 2007. – P. 205–222.
17. Swirski, Peter. From Lowbrow to Nobrow / Peter Swirski. – Montreal : McGill-Queen's University Press, 2005. – 234 p.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню питання про місце популярної белетристики (масової літератури) в літературній ієрархії. Подано огляд різних концепцій стратифікаційного поділу художньої літератури. Наголошується на критеріях розрізнення так званих "літератури № 1" і "літератури № 2". Описується концепція "мідкульту", запропонована Д. Макдональдом, концепція "мідл-літератури" С. Чуприніна, а також ідею мистецтва "nobrow" Дж. Сібрука, П. Свірські, що дозволила уникнути дихотомії "високочолого" й "низьколобого" письменства.

Ключові слова: літературна ієрархія, "високочоле" мистецтво, "низьколобе" мистецтво, популярна белетристика, поле літератури, масова література, мідкульт, мідл-література, література nobrow.

Аннотация

Статья посвящена освещению вопроса о месте популярной беллетристики (массовой литературы) в литературной иерархии. Проведено обозрение разных концепций стратификационного деления художественной литературы. Подчеркиваются критерии различения так называемых "литературы № 1" и "литературы № 2". Описывается концепция "мидкульта", предложенная Д. Макдональдом, концепция "мидл-литературы" С. Чупринина, а также идея искусства "nobrow" Дж. Сибрука и П. Свирски, которая позволила выйти за пределы дихотомии "высоколобой" и "низколобой" литературы.

Ключевые слова: литературная иерархия, "высоколобое" искусство, "низколобое" искусство, популярная беллетристика, массовая литература, мидкульт, мидл-литература, литература nobrow.

Summary

The article is devoted to the issue of the popular fiction (mass literature) place in literary hierarchy. The review of various concepts of the artistic stratification in literature is made. The criteria of differentiating of the so-called "literature № 1" and "literature № 2" are emphasized. The concept of Midcult by D. McDonald, the concept of the middle-literature by S. Tchuprinin are described as well as the idea of the nobrow art by J. Seabrook and P. Swirski which helped to avoid the dichotomy of the highbrow and the lowbrow literature.

Keywords: literary hierarchy, highbrow art, lowbrow art, popular fiction, mass literature, midcult, middle-literature, literature nobrow.

УДК 82.0

Коркішко В.О.,
аспірант,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України

ЧАСОПРОСТІР ЯК ФОРМОТВОРЧА КАТЕГОРІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

З другої половини XX ст. в колі наукових зацікавлень літературознавців важливе місце посідає аналіз часово-просторових координат художнього твору; дослідження авторської оцінки та дій і думок персонажів у вимірах часу і простору,

що сприяє глибшому розумінню художньої природи літературного твору.

Отже актуальним є дослідження художньої природи хронотопу, його ознак та способів зображення у тексті, а також визначення функцій часопростору в літературному творі.

Термін "хронотоп" у літературознавчу науку було введено Михайлом Бахтіним. Хронотоп, за Михайлом Бахтіним, позначає взаємозв'язок часових та просторових координат художнього тексту: "Приметы времени раскрываются в пространстве, и пространство осмысливается и измеряется временем. Этим пересечением рядов и слиянием примет характеризуется художественный хронотоп" [1, 246]. У художньому хронотопі науковець виділяє важливішу та найбільш значущу його частину – художній час, що позначилося й на визначенні терміна (хронотоп з грецької означає "часопростір"): "Время здесь сгущается, уплотняется, становится художественно-зримым; пространство же интенсифицируется, втягивается в движение времени, сюжета, истории" [1, 247].

Юрій Лотман визначає художній час літературного твору як часовий ряд у різноманітних аспектах втілення, функціонування та сприйняття його в творах художньої літератури як явища мистецтва та вирізняє такі ланки взаємозв'язку часу й художнього твору: реальний час створення, існування художнього твору як матеріального об'єкта та час його сприйняття читачем [5, 133]. Художній час літературного тексту може приймати різноманітні форми залежно від творчого задуму автора: може співпадати із реальним часом об'єктивної дійсності, спиратися на далеке майбутнє або, взагалі, бути невизначеним; пришвидшуватися, уповільнюватися, зупинятися, розтягуватися або стискатися.

Художній час літературного твору існує в двох іпостасях: художній час дійсності персонажів та дійсності реципієнта цього твору. Перший різновид художнього часу, в свою чергу, поділяється на сюжетний, фабульний, соціально-побутовий, історичний, фантастичний, біографічний.

Слід зазначити, що необхідно відрізняти сюжетний і фабульний художній час. Адже на відміну від фабульного, сюжетний художній час не дотримується чіткої хронології у викладі подій.

В історичному розвитку суспільства виділяються декілька різновидів часу. На початку розвитку цивілізації, на первинних етапах спостереження за природою з'являється розуміння часу як явища циклічного. Це уявлення у повній мірі знайшло своє відображення в творах усної народної творчості. У період родового ладу, на фоні появи міфів та легенд, різноманітних табу, обрядів і ритуалів з'являється специфічний міфологічний час. З появою авторської літератури, на тлі різноманітних інтерпретацій існуючих міфів і створення письменниками власних, міфологічний час перетворюється на міфопоетичний. Поява епічного часу обумовлена низкою легенд, бувальщин та авторських літературних текстів, у яких зображуються подвиги героя, його діяння відповідно до устремлінь суспільства, до якого він належить. У середньовічній культурі, разом із уявленням про першопричину усього сущого, з'являється так званий казуальний час. Його прояви

маємо можливість спостерігати у релігійних текстах. На фоні релігійного уявлення про початок і неминучий кінець Всесвіту з'являється есхатологічний час, тісно пов'язаний із поняттям процесу ентропійного розвитку. Однак у східних релігіях, зокрема в індуїзмі, наявний так званий спіральний час. Він обумовлений поняттям про нескінченне переродження усього живого на землі.

У сучасній науці існує багато теорій стосовно часу, але всі вони підтверджують тісний взаємозв'язок часу з простором. Адже час рухається у просторі, взаємообумовлений простором і не може існувати поза ним.

Художній простір активно вивчався і вивчається в літературознавчій науці. Зокрема, такими вченими, як Дмитро Ліхачов, Юрій Лотман, Володимир Топоров, Гастон Башляр та ін. Важливий внесок у дослідження художнього простору зробив Володимир Пропп. У своїй науковій роботі "Історичні корені чарівної казки" вчений доводить, що жанр казки бере своє начало у народному обряді ініціації, коли молодого парубка виводили в "чужий простір" (за межі його села, в ліс), де, пройшовши жорсткі випробування, хлопчик перетворювався на чоловіка. Його зашивали у шкіру звіра – тотема роду, – що символізувало лоно матері або могилу [6, 132]. Таким чином, заміна простору у фольклорі являє собою процес переродження (смерті і нового народження) людини. За тією ж аналогією, сам процес народження і смерті людини пов'язаний з переходом із одного простору (лона матері, земного світу) в інший (земний світ, потойбічний світ).

Художній простір за своєю сутністю має такі характеристики: відкритість, замкненість, просторість, доступність / недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття, відносність до місця розташування людини і т.д. У залежності від цих характеристик, простір може бути відкритим, закритим, зовнішнім (макрокосм) і внутрішнім (мікрокосм), "своїм" і "чужим", прямим і кривим, великим і малим, локальним і глобальним, близьким і далеким тощо.

Художній простір літературного твору конкретизується та реалізується за допомогою предметів, що його наповнюють. Адже хужожній простір літературного тексту набуває свого семантичного й формального наповнення через предмети, що у ньому знаходяться; вони також визначають кордони художнього простору.

Література протягом всієї своєї історії створює особливий часопростір – художній хронотоп, – який тісно пов'язаний із часовими та просторовими визначеннями об'єктивної дійсності, однак не тотожний з ними. Художній час може мати реальні координати (рік, місяць, число, століття), може бути невизначеним (як-то у казці), або опиратися на майбутнє (у фантастичних творах). Так само художній простір літературного твору може вказувати на реальне або вигадане місце подій, чи то, взагалі, бути невизначеним. Він може розширитися до космосу, або звузитися до окремого міста, вулиці, кімнати тощо.

Михайло Бахтін надає велике значення хронотопу в художній організації тексту, виділяє його сюжето- та формотворчі функції. Учений визначає й так звану "зображувальну" функцію хронотопу: "хронотоп как преимущественная материализация времени в пространстве является центром изобразительной

конкретизации, воплощения для всего романа… Все абстрактные элементы романа тяготеют к хронотопу и через него наполняются плотью и кровью, приобщаются художественной образности" [1, 358].

Хронотоп охоплює всі сторони художнього твору: впливає на жанрову специфіку тексту, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в творі.

Необхідно зазначити, що художній хронотоп, на відміну від часових і просторових визначень об'єктивної дійсності, має більш або менш суб'єктивний характер. Адже відчуття часу і простору залежить від вираження його автором, сприйняття читачем та від взаємозв'язку реального світу й світу художнього.

Авторський хронотоп вирізняється найбільшою суб'єктивністю, адже створюючи художній текст автор наче "грає" із часом (він може зробити його повільним, швидким або зупинити, якщо цього вимагає творчий задум; зобразити події хронологічно або непослідовно тощо) та простором (розширити, звузити і т.д.). На думку Дмитра Ліхачова, час автора змінюється в залежності від того, приймає автор участь у подіях художнього твору або не приймає [4]. Час автора може протікати одночасно з подіями літературного тексту, випереджати їх або відставати від них. Так само автор може бути в одному й тому ж просторі з героями художнього твору, перебувати десь неподалік (наприклад, у іншому місті або на іншій вулиці) чи то, взагалі, знаходитись у іншій просторовій площині.

Необхідно також розрізняти авторський хронотоп та хронотоп оповідача. Автор і оповідач знаходяться в різних площинах художнього тексту: автор одночасно знаходиться в об'єктивному часопросторі й відображається в хронотопі художнього твору, який від нього залежить; оповідач є частиною художнього задуму, тому він повністю підпорядковується авторському часопросторові та хронотопу літературного тексту.

Топографічний хронотоп пов'язаний із впізнаванням конкретного місця та часу подій літературного твору. Він є також хронотопом сюжету, поділяючи художній текст на ряд часопросторових одиниць, що співпадають із сюжетними ходами. Однак, топографічний або географічний хронотоп не завжди є відображенням топосів реальної дійсності, тобто міст, вулиць, країн реально існуючих. У текстах художньої літератури часто наявні вигадані місця або ж конкретна назва замінюється неозначеним топонімом "місто N" (наприклад, у творах Миколи Гоголя та Антона Чехова).

Хронотоп персонажів уособлює собою так званий психологічний хронотоп, що генерує самосвідомість персонажів художнього твору. Це суб'єктивний часопростір діючих осіб.

Зовнішній хронотоп несе в собі інформацію про місце розвитку подій та оточення героїв літературного твору. Внутрішній часопростір охоплює душевний світ персонажів, їхню свідомість, пам'ять та уяву. Завдяки зміщенню зовнішнього та внутрішнього хронотопів персонаж художнього твору може знаходитися одночасно в декількох локусах – у конкретному місці й часі фізичного перебування та в просторі своїх думок, видінь, снів тощо.

Як було зазначено раніше, художній хронотоп характеризується своєю суб'єктивною природою та реалізується в свідомості автора, персонажів і читача літературного тексту. Так, художній час усвідомлюється завдяки його плинності, перебігу подій, зміні часових координатів і циклів (години, доби, пори року і т.д.) та осягається людиною на рівні її "відчуття часу". Художній простір реалізується за допомогою речей, що його складають. Кімната пізнається завдяки предметам у ній, вулиця – завдяки розташуванню будинків та ін.

У сучасній літературознавчій науці існує думка про взаємозв'язок і взаємозалежність художнього хронотопу та літературного жанру. Так, наприклад, у своєму науковому дослідженні "Форми часу і хронотопу в романі. Нариси з історичної поетики" Михайло Бахтін систематизує типи хронотопу за принципом розвитку жанру роману в історії зарубіжної літератури від античності й до XIX століття.

Аналізуючи літературний процес в аспекті взаємовпливу часових та просторових координат художнього твору, Нона Копистянська встановила взаємозв'язок, котрий має й зворотну послідовність, а саме: хронотоп – жанр – жанрова система – художній напрям [3]. Даний висновок вченої дає змогу виділити жанрові різновиди хронотопу, тобто типи часопростору, що притаманні кожному жанру літератури: хронотоп роману, повісті, оповідання, балади, казки, драми тощо. Слід зазначити, що кожен рід літератури має свій специфічний хронотоп. Так, наприклад, глобальний, всеохоплюючий хронотоп епосу відрізняється від локального хронотопу драми.

Необхідно звернути увагу й на те, що кожен літературний напрям вимагає використання особливого хронотопу, здатного розкрити і втілити його специфічні естетичні риси.

Визначаючи специфіку художнього часу творів фольклору, Дмитро Ліхачов вказує на взаємозв'язок між зображенням цього часу та його виконанням: "особенности времени фольклорного произведения связаны с тем, что исполнение его есть не только рассказ о событиях, но и изображение этих событий" [4, 328], що вносить певний елемент гри із текстом і являє собою особливість поетики усної народної творчості.

Художній час творів давньої руської літератури характеризується об'єктивністю зображення. Він не залежить від сприйняття його автором або читачем, а повністю підпорядковується потребам самого оповідання. За Дмитром Ліхачовим, художній час у давніх руських творах підпорядковується "закону цілісності зображення": він має свій початок і кінець, замкнений на самому собі та характеризується спрямованістю вперед [4, 371]. Художній простір творів давньоруської літератури відзначається своєю глобальністю, здатністю до переміщення на великі відстані.

Однак вже у літературі Давньої Русі наявні певні порушення естетичного закону цілісності зображення. Так, художній час літопису виходить за рамки замкненості й поєднує в собі два протилежних різновиди часу – час епічний із новим, історичним уявленням про час.

У творах давньої руської літератури з'являється особливий вид художнього часу – вічність. Цей різновид має причетність до всього, що стосується божественної сфери, життя святих, духовних цінностей. На основі цього можна зробити висновок, що саме в середні віки в російській літературі, поряд із горизонтальним зображенням подій, з'являється часова та просторова художня вертикаль.

Дуалізм середньовічних уявлень різко поділяв світ на полярні пари. Звідси, за Ароном Гуревичем, поділ на протилежні вертикальні вісі: небесне протистоїть земному, Бог – дияволу; поняття верхівки має відтінок добра, благородства, чистоти, поняття низу – зла, брутальності, нечистоти [2]. Просторові уявлення середньовічної літератури пов'язані з релігіозно-моральними. Тому й шлях людини уподібнювався духовним пошукам, шляху душевного самовдосконалення.

Художня вертикаль у більшості випадків має трьохчленну структуру: небо–земля–підземелля, рай–світ людей–пекло. Художня вертикаль, як правило, має аксіологічну спрямованість. З нею пов'язане зображення таких протилежностей, як життя і смерть, добро і зло, честь і сором тощо. За твердженням Володимира Топорова, саме вертикальна вісь простору найбільш чітко зображує ієрархічну структуру об'єктів: "небіжчики, душі предків, демони, злі божества, хтонічні тварини – внизу; люди, тварини – посередині; птахи, янголи, вищі божества – зверху" [7, 257].

Найвищий пласт вертикального хронотопу пов'язаний із поняттям позачасового або вічності. Все найкраще цього світу, найліпші побажання і діяння, усе духовне життя людини відноситься до верхівки вертикальної вісі.

Середній пласт відображає побутове життя людини. Цей художній простір найскладніший, наповнений протиріччями і об'єднанням характерних рис верхнього і нижнього світів. Художній час літературного твору в цій площині рухається по горизонталі у різноманітних напрямках: в хронологічній послідовності, перспективно, ретроспективно, уповільнюючи або пришвидшуючи темп.

Нижчій світ вертикальної вісі характеризується відсутністю руху, свободи, творчості; йому притаманне тваринне, гріховне, нетворче начало. У цій площині час ніби зупиняється, застигає у вічній нерухомості.

У класицистичній літературі, зокрема у жанрі драми, спостерігається "канонічний" взаємозв'язок художнього часу та простору. Чітка визначеність єдності часу, місця й дії замикає сюжет у локальному просторі на певній часовій горизонталі (прямій). Це визначає тісний взаємозв'язок хронотопу з сюжетом, де часопростір обумовлюється сюжетом, а сюжет, в свою чергу, є залежним від художнього часу та простору. Однак, література, в процесі свого розвитку, переборює будь-які канони й протиставляє їм абсолютно новий літературний напрям, що означає зміну епохи в історії літератури, а також нові художні часові та просторові визначення.

У художніх творах епохи романтизму, в зв'язку з наявністю двох світів, – реального та ідеального – з'являється так званий фантастичний хронотоп. Літературний текст епохи Романтизму представляє дві системи хронотопу:

фольклорний фантастичний (ідеальний) та сучасний реальний часопростори. Хронотоп романтичного твору умовний, таємничий; час та місце подій, як правило, не вказані. Слід зазначити, що саме письменники-романтики ствердили вільне використання художнього хронотопу в літературі, зруйнували межі між минулим, теперішнім і майбутнім часом літературного твору, відкрили шляхи зображення персонажів у будь-яких обставинах часу і простору.

У реалістичному романі XIX століття наявний хронікально-побутовий хронотоп, відносно до концепції зв'язку формування людського характеру від навколишнього суспільного середовища. Письменники реалістичного напряму активно використовують добовий (описи цілодобового життя людини або групи людей), біографічний, історико-культурний хронотопи.

У світовій літературі й культурі XX століття найпоширенішим стає використання міфопоетичного хронотопу. У міфопоетичному часопросторі художній час "згущається" та стає формою художнього простору, його "четвертим виміром". Художній простір, в свою чергу, "втягується у рух часу", розвертається в плині часу, стає його невід'ємною частиною. Нерозривність художнього хронотопу в міфологічній моделі світу обумовлена архаїчним уявленням про те, що значимість простору проявляється тільки в зв'язку зі співвіднесенням його з певним відрізком часу. На думку Володимира Топорова, міфопоетичний простір завжди "наповнений" і завжди речовий. Отже, міфопоетичний художній простір пов'язаний не тільки із художнім часом, а також із його речовим наповненням (боги, тварини, рослини сакральні об'єкти тощо) [7, 234].

Таким чином, художній хронотоп являє собою взаємозв'язок часових та просторових координат літературного тексту. Художній час літературного твору функціонує у двох іпостасях: час подій і персонажів художнього твору та час дійсності реципієнта цього твору. Уявлення про час у світовій літературі та культурі змінювались у процесі історичного розвитку суспільства. Це спричинило появу таких різновидів художнього часу, як циклічний, міфологічний, казуальний, есхатологічний, спіральний, міфопоетичний та ін. Художній простір літературного твору реалізується в своєму взаємозв'язку з часом і має такі характеристики, як відкритість, замкненість, просторість, доступність / недоступність до огляду, місткість, сенсорне сприйняття. У залежності від цих характеристик, простір може бути відкритим, закритим, зовнішнім і внутрішнім, "своїм" і "чужим", прямим і кривим, великим і малим, локальним і глобальним, близьким і далеким. Часопростір художнього твору має суб'єктивну природу та реалізується в свідомості автора, персонажів та читача літературного тексту. Художній хронотоп охоплює всі ланки літературного твору: впливає на родово-жанрову специфіку тексту, втілення естетичних засад літературного напряму, композиційну структуру, висвітлення художнього образу в творі. За своїми функціями в літературному творі він поділяється на сюжетний, фабульний, топографічний, авторський, соціально-історичний, побутовий, фантастичний, міфологічний, психологічний, метафізичний хронотопи.

Література

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М. : Худож. лит., 1975. – С. 234–407.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры (I). / А. Я. Гуревич. – М. : Худож. лит., 1972. – С. 5–138.
3. Копистянська Н. Хронотоп як аспект вивчення слов'янського романтизму (на матеріалі західнослов'янських літератур у європейському контексті) / Нона Копистянська // Слов'янські літератури : Доповіді. XII Міжнародний з'їзд славістів (Краків, 27 серпня – 2 вересня 1998). – К., 1998. – С. 57–74.
4. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – Л. : Худож. лит. Ленинградское отделение, 1987. – 624 с.
5. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Об искусстве. – СПб. : "Искусство – СПБ", 1998. – С. 14–285.
6. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки / В. Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 2004. – 336 с.
7. Топоров В. Н. Пространство и текст / В. Н. Топоров. // Текст : семантика и структура. – М. : Худож. лит., 1983. – С. 227–284.

Анотація

У статті аналізуються специфічні риси зображення художнього хронотопу в літературному тексті. Розглядаються типи і види художнього часу і простору, а також особливості їхнього взаємозв'язку в художній літературі.

Ключові слова: художній хронотоп, художній час, художній простір, часо-просторові визначення літературного тексту.

Аннотация

В статье анализируются специфические черты изображения художественного хронотопа в литературном тексте. Рассматриваются типы и виды художественного времени и пространства, а также особенности их взаимосвязи в художественной литературе.

Ключевые слова: художественный хронотоп, художественное время, художественное пространство, временные и пространственные значения литературного текста.

Summary

In the article the specific lines of image of artistic chronotopos are analysed in literary text. Types of artistic time and space, and also features of their intercommunication are examined in artistic literature.

Keywords: artistic chronotopos, artistic time, artistic space, temporal and spatial determination of literary text.

УДК 821.161.2(09)–312.2

Ткаченко Т.І.,
кандидат філологічних наук,
Київський міжнародний університет

РОЛЬ БІБЛІЙНОГО ІНТЕРТЕКСТУ В РОМАНІ Ю. ЯНОВСЬКОГО "МАЙСТЕР КОРАБЛЯ"

Роман Юрія Яновського "Майстер корабля" – багаторівневий полісемантичний твір, в якому переплітаються кілька аспектів, а саме: